

A MUNKA-KÖR SZELLEMI, POLITIKAI HÁTORSZÁGA

Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam azt a szellemi, politikai környezetet, amelyben létrejött a Kassák Lajos nevével fémjelzett Munka-kör, ez a baloldali alkotóközösség, amelynek számos leágazása a bizonyos értelemben a leginkább megtermékenyítette a húszas évek végének és a harmincas évek elejének munkásmozgalmát. Hátország helyett tulajdonképpen célszerűbb lenne egyfajta *miliőről* beszélni: ez a miliő politikailag a szociáldemokrácia baloldalától a legradikálisabb frakciókig és csoportokig, a magyarországi trockizmus és tanácskommunizmus képviselőiig (vagyis az „ultrabaloldali”, a kommunista párt terminológiája szerint a „túbaloldali”) terjedt; társadalmilag elsősorban diákokból, fiatal művészekből és ifjúmunkásokból állt; kronológiailag pedig – noha a *Munka* maga 1939-ig jelenthetett meg – az 1934-es évvel zárom vizsgálódásaimat, amikor a belső harcokban és a rendőrség baloldal-ellenes offenzívájában a radikális baloldali miliő jórészt felmorzsolódott, szétesett. A Munka-kör volt ennek a kavargó, lázas időszaknak az egyik központja, innen ágaztak el a legkülönbélebb mozgalmak és csoportosulások. Követőinek és szimpatizánsainak tábora felülmúlta (persze a szociáldemokráciát nem számítva) az összes többi irányzat – ideértve a KMP és a KIMSZ militánsait is – számarányát. Ebből a szempontból tehát nyugodtan kijelenthetjük, hogy a miliő néhány röpke, de igen zaklatott éven keresztül a Kassák-féle Munka-kör *hátországául* szolgált. Egy ilyen rövid előadás keretein belül persze nemigen vállalkozhatok többre annál, hogy felvillantsam ennek a tág miliőnek egyik-másik érdekes, és talán kevésbé ismert szeletét; így elsősorban azt, hogy miként kerültek be a magyar munkásmozgalmába jórészt a Munka-kör néhány neveltjének köszönhetően a szovjet példával szemben kritikus, de továbbra is marxista, kommunista alapokon álló nézetrendszerek; előbb a trockizmus, majd a tanácskommunizmus különféle változatai.

Mikor Kassák Lajos 1926 őszén Bécsből hazaköltözött Budapestre, korábban már gondosan előkészítette jövetelét. Még az előző évben előreküldte Tamás Aladárt, akinek szerkesztésében jelent meg a 365 című folyóirat – tulajdonképpen a *Ma* magyarországi folytatása. Kassák terve az volt, hogy hazatérve e lap munkálataiba fog bekapcsolódni, ám a KMP-vel már korábban is kapcsolatban álló Tamás Aladár – felismerve, hogy afféle stróman-szerepre szánják – megszakította a kapcsolatot Kassákkal, akinek nem sokkal utóbb (részben nyilván a személyes sértettség okán is) egyik legelszántabb politikai ellenfele lett. Hazatérése után néhány hónappal Kassák már meg is jelentette a *Dokumentumot*, amely a 365-höz hasonlóan a *Ma* szerves folytatása volt, és a hangsúlyt – a kétségtelen társadalmi és politikai mondanivaló mellett – még sokkal inkább az avantgarde művészetre helyezte.

Ám, mint később Kassák rámutatott, „a DOKUMENTUM rövid pályafutása bebizonyította, hogy a régi mozgalom folytatásának előfeltételei megsemmisültek”.¹ Kassák és a lap emigrációból visszatérő főmunkatársai – Déry Tibor, Illyés Gyula, Nádass József és Németh Andor – kénytelenek voltak azzal szembesülni, hogy egyfajta légtüres térbe kerültek: az avantgarde egykori közönsége már alig-alig létezett, az új lehetséges olvasókat – és ami Kassák számára mindig elsőrendű fontosságú volt, az új lehetséges követőket – szemmel láthatóan sokkal konkrétanabban politikai, praktikus harcok kérdései foglalkoztatták. A direkt politizálás ugyanakkor természetesen az ellenforradalmi hatalom rosszallásába ütközött, és lehetőségei igen szűkre szabottak voltak; Kassák viszont egyáltalán nem azért tért haza, hogy lepattant pincékben és kopott külvárosi bódékban rosszul stencilezett, illegális lapocskákat

¹ Kassák Lajos: *Az izmusok története*. Magvető, Bp. 1972. 292. old.

gyártson. A dilemmát ő maga így fogalmazta meg később *Az izmusok történetében*: „Politizálni nem volt szabad: a politizálásról nem mondhattunk le; az volt a kérdés, milyen formában politizáljunk. Művészetet nem csinálhattunk; a művészetről nem mondhattunk le, az volt a kérdés, milyen művészetet és hogyan vigyük a közönség elé. Közönségünk nem volt; egy lap csak olvasóiból élhet; az volt a kérdés, hol keressük az olvasókat. Szervezkednünk nem volt szabad: elhatároztuk, hogy szervezkedünk; meg kellett teremteni hozzá a formát. (...) Meg kellett állapítanunk, hogy egyetlen réteg van, amelyért küzdeni érdemes: az ifjómunkásoké és a diákoké. Ahhoz azonban, hogy kapcsolatot teremthessünk velük, egészen új nyelvet kellett kialakítanunk. Bár számíthattunk az értelmiség néhány magányosára, aki nem hagyta el az országot, nyilvánvaló volt, hogy az ifjúságból kell kinevelnünk a MUNKA gárdáját.”²

Maga Kassák tehát viszonylag egyszerűen, magától értetődően határozta meg azt a bázist, amely művészeti és politikai tevékenységének háttérként kínálkozott; ő is tudta persze, hogy ennek az ifjúságnak csupán egy kis része jöhet számításba. Az ifjómunkások hangos kisebbsége ugyan újra és újra demonstrálta elégedetlenségét a szociáldemokrata párt politikájával és (kisebb mértékben) a szociáldemokrácia kanonizált művészetével szemben, és a diákság körében is fel-feltűntek baloldali radikális elemek, ám ezeknek a kegyeiért a húszas évek végének Magyarországon komoly konkurenciaharc bontakozott ki a legkülönbébb radikális baloldali irányzatok között. Ha úgy tetszik, a kínálati piac sokkal nagyobb volt a tényleges keresletnél, és míg a különféle platformok és irányzatok, frakciók és csoportok állandó felbomlása és átalakulása egyre növelte a lehetséges választások számát, addig a baloldali radikálisnak tekinthető fiatalság száma legfeljebb állandó volt, sőt inkább csökkent. Kassák valamiféle egységes ellenkultúrában gondolkodott – az életmód, a morál, a politika és a művészet univerzumában. Ám a feltételezett ellenkultúra maga is számos szubkultúrára oszlott, amelynek minden fragmentuma hasonlóan univerzalisztikus igényekkel lépett fel. Az absztrakció egy szintjén kétségtelenül létezett „kommunista” vagy éppen „szocialista” mozgalom Magyarországon. Alapvetően a rendőrség politikai csoportja is ilyen átfogóan tekintett általában a baloldali radikalizmus minden megnyilvánulására, így természetesen a Munka-körre is. Ebben a miliőben azonban a legviharosabb belső háborúk dúltak, vagy – jóval ritkábban – belső békék, átmeneti szövetségek kötöttek. Erre is, arra is fogunk példákat látni.

A húszas évek második felében nagyjából kialakultak már a munkásmozgalom magyarországi arányai. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek támogatottsága elsöprő volt; százezres léptékű tagságával a szociáldemokrácia az egyetlen tömegszervezetként állt a porondon. Tömegszervezet-voltát és borotvaélen táncoló legalitását viszont csupán mindenfajta radikalizmus és forradalmiság visszaszorításával tarthatta fenn. Ezt a dilemmát nem csupán a párt és a szakszervezetek vezetői ismerték, de az ifjómunkásokkal közvetlen kapcsolatot tartó „öreg szakik” is, akik gyakorta éberem örködték azon, hogy a fiatalok csupán az engedélyezett keretek között „tombolhassák ki” magukat. Az MSZDP és különféle munkásszervezetei (kultúr-, sport és másfajta egyletek, szövetségek) inkább csak infrastrukturális háttérrel biztosítottak a baloldali radikális szerveződéseknek, többnyire azt sem a párt- és a szakszervezeti vezetés jószántából. A „hivatalos” kommunista mozgalom – jobb híján ezzel a baloldali radikálisok által használt terminológiával beszélek a KMP-ről, a KIMSZ-ről, valamint fedő- és szatelitszervezeteikről – az 1919-es katasztrofális vereséget és az állandó frakcióharcokat követően lassan tért magához. A párt és a KIMSZ taglétszáma egy-kétszáz-as nagyságrendű volt, és a rendőrségi jelentések szimpatizánsainak körét is csupán néhány ezerre

---

² U. o. 293. old.

becsülték.³ A munkásmozgalom összetétele azonban korántsem volt csupán kétpólusú. A húszas évek végére a nemzetközi munkásmozgalomban egyre jobban megerősödött a szovjet mintát valamilyen szinten vagy éppen egy az egyben elutasító, ám marxista, kommunista elveket követő ideológiák és szervezetek hatása. Egyre jobban terjedtek a zavarba ejtő hírek a „proletariátus nagy, közös hazájáról” és a Kommunista Internacionáléről, amely mindinkább a szovjet külpolitika meghosszabbított karjaként lépett fel. Komoly nemzetközi vitákat gerjesztett a baloldali ellenzék elszigetelése, majd Trockij száműzése; a nyugati kommunista pártok úgynevezett „bolsevizálása”; a személyi kultusz kezdetei – és nem utolsósorban az ilyen-olyan minőségben a Szovjetunióba utazó kommunisták és szimpatizánsok személyes élményei – bár az úgynevezett „kiábrándulás-irodalom” leghíresebb könyveire, Gide, Ante Ciliga vagy Magyarországon például Nagy Lajos írásaira még éveket kellett várni.

1928, a *Munka* megjelenésének éve a magyarországi kommunista mozgalmak, a milió szempontjából több tekintetben is fontos, korszakhatárt jelentő év volt; megszűnt az MSZMP; ebben az évben kezdte meg szemináriumait Weisshaus Aladár, akinek köpönyegéből bújt elő az elkövetkező évek legtöbb baloldali radikális militánsa. Az 1927-es lebukásokat követően dezorganizálódott KIMSZ-ből kivált az a mintegy harminc ifjúmunkás, akik a következő évben Hartstein Iván vezetésével létrehozták a Marxista Ellenzéki Frontot (MEF), az első valóban trockistának nevezhető magyarországi szervezetet. Az év elején mintegy hetven taggal létrejött az amerikai Világ Ipari Munkásai (*Industrial Workers of the World* – IWW) magyarországi tagszervezete, a bejegyzett, legális alapszabállyal rendelkező Magyar Általános Munkásszövetség (MÁMSZ), amely az „ipari unionizmus” talaján állt. A MÁMSZ taglétszáma rohamosan nőtt, egy év alatt már meghaladta a 250-et. Fontosságát sajátos nyelvezetű, Európában szokatlan radikalizmusa és autentikus munkásgyökerei mellett az adta, hogy infrastruktúrát biztosított a radikális baloldali csoportosulások szinte mindegyikének, így egy időre a Munka-kör szakadárjainak is. Rézner József körül ebben az évben kezdett el szerveződni az a többé-kevésbé anarcho-szindikalistának tekinthető csoportféleség, amely majd (Szabó Ervin halála óta első ízben) Magyarországon is megkísérli az anarchizmus és a marxizmus szintézisének megteremtését. Ez a rövid áttekintés is mutatja, hogy tulajdonképpen micsoda színes választék – vagy a hagyományos munkásmozgalom vezetőinek szemével nézve mekkora káosz – uralkodott ekkoriban a szociáldemokrata párttól, de a hivatalos kommunista mozgalomtól is lényegében „balra” álló munkásmozgalom berkeiben. Maga Kassák pedig a hazaérkezésétől számított szűk két év alatt relatíve óriási táborot gyűjtött maga köré: már 1928-ban is százakat vonzott, 1931-ben pedig – immáron a Munka-kör kettészakadása után – egy rendőrségi jelentés 1000 – 1200 szimpatizánsával, követőjével számol. Persze ahhoz, hogy a politikai csoport nyomozói valakit ide soroljanak, az is elég volt, ha egy igazoltatásnál vagy házkutatás során megtalálták nála a *Munka* egy-egy példányát.⁴

Ez a mozgalmi sokszínűség egyrészt a szektás politikák melegágya, másrészt viszont az állandó átfedések és átcsoportosulások színtere is volt. Ez alól még a szigorú hierarchiájú KMP és a KIMSZ sem voltak kivételek, sőt: a párt dörgedelmes ítéleteit, a kizárásokat, az *Ifjú Proletár* (a KIMSZ lapja) mocskolódásait – mai kifejezéssel élve: gyűlöletbeszédét –, a KMP lapjaiban közölt, név, munkahely és lakcím szerint denunciáló „spicliamanachot” stb. éppen ez az állandó mozgás indukálta. Kassák személye és a Munka-kör egyfajta katalizátor-szerepet játszottak ebben a kavalkádban. Ugyanakkor ez a sokrétű és állandóan alakuló, saját

³ A rendőrségi jelentéseket mindenképpen gyanakvással kell fogadni. A detektívek és a fogalmazók sokszor szándékosan túlbecsülték az egyes mozgalmakban résztvevők számát, hogy ezzel is saját munkájuk fontosságát hangsúlyozzák a felettes szervek előtt. Az arányokat illetően azonban valószínűleg elfogadhatóak, különösen, ha a jelentéseket a nyomozati anyagokkal is egybevetjük.

⁴ Magyar Országos Levéltár 651. f. 2./1931 – 1 – 4031.

céljait és eszközeit át- meg átértékelő mozgalom volt az, amely a Munka-kör szellemi és politikai háttérét jelentette.

A *Munka* ideálja, mint már említettük, egyfajta totális ellenkultúra kialakítása volt, amelyben immár a művészet helyett a politika kapta a legnagyobb hangsúlyt. Jellemző módon a hivatalos kommunista mozgalom és Kassák viszonya éppen akkor romlott meg igazán, amikor a *Munkával* Kassákék tevékenysége egyre inkább átpolitizálódott. A Tamás Aladár szerkesztésében megjelenő és lényegében a KMP legális kulturális és politikai orgánumának számító 100% afféle ellensúlyként szolgált a *Munkával* szemben – és bár a kultúra területén szintén igen színvonalas lap volt, soha nem tudott a *Munka* igazi vetélytársává válni. Polemikus írásaiban pedig éppoly szektás és beszűkült volt, mint a KMP többi orgánuma. Amíg Kassák és követői megmaradtak avantgarde kaptafájuknál, addig leginkább afféle társutasnak számítottak a hivatalos kommunista mozgalom szemében. Amint azonban közvetlenül politizálni kezdtek, rögtön polgári dekadensekként, zűrzavart keltő bomlasztókként jelentek meg. Kassák 1930-ban „szociáljezsuitizmusnak” titulálta ezt a közelítést.

A Munka-kör Kassák uralta *Gesamkunstwerk*jén belül kezdetben még teljes szabadsággal folyhattak a párhuzamos diskurzusok, hiszen Kassák – a „mozgalom pápája”, ahogy ellenfelei nevezték – nemigen hajlott a szektáság felé. Éppen ez volt egyik fő ereje a hivatalos kommunista mozgalommal szemben: a kohéziós erőt sokkal inkább a közös tevékenység öröme, a közös ideálok és a vitákban formálódó elméletek jelentették, mintsem valamiféle autoriter szemlélet vagy automatizálódó tekintélytisztelet. A Munka-kör életformát is jelentett, stílust adott – ám éppen saját prioritásainak megfelelően hamarosan konkrét politikai kérdésekkel kellett szembenéznie, és ez óhatatlanul szakításokhoz vezetett. Ugyanakkor a Munka-kör állandó kritikai szellemében egyre inkább kiformalódtak olyan egyéniségek, akik korlátozónak és fojtogatónak kezdték érezni Kassák vitathatatlan dominanciáját. Beszélhetnénk akár nemzedéki ellentétről is – a negyvenen túli Kassák e fiatal követői húszas éveik elején jártak ekkor. Ám egyre inkább *Megnőttek és elindultak*, mint Kassák 1931-es regénye címében írta róluk.

A Munka-körbe 1930 tavaszán gyűrűztek be azok a viták, amelyek nemzetközileg is egyre nagyobb bizonytalanságot keltettek a világ kommunistái között. Az ellentétek leginkább két ponton váltak nyilvánvalóvá: az első szovjet ötéves terv értékelésében, illetve Trockij száműzetése körül. Kassák mindkét kérdésben meglehetősen közel állt a hivatalos kommunista irányvonalhoz. Az ötéves tervben a termelő munka diadalát látta; a munka – nem véletlen a folyóirat címválasztása! – számára mindig elsősorban mint a par excellence emberi tevékenység jelent meg, és nemigen foglalkoztatta annak elidegenítő hatása.⁵ Az ötéves tervet ennek megfelelően a munka megszervezésének, tehát a szocializmus felé tett jelentős lépésnek tekintette. Trockij száműzetését pedig elfogadta, vagy legalábbis nemigen kérdőjelezte meg: ő maga soha nem volt trockista, bár a *Munka* Justus Pál tollából több írást is közölt a vitatott ex-szovjet ex-vezetőről.⁶ „Kassák álláspontja ebben a kérdésben fedte a vonalat” – állapította meg helyeslően egy, a KMP Külföldi Bizottságának küldött jelentés 1932-ben.⁷ A Munka-kör legtehetségesebbjei között azonban nem mindenki osztotta Kassák nézeteit. A belső ellenzék vezéralakjai Szabó Lajos, Justus Pál és Partos Pál voltak. Szabó

⁵ Igaz, hogy Marx elidegenedés-elméletének alapműve, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* első ízben csak 1932-ben jelent meg, de a munka elidegenítő hatásának elemzése már korábban beépült a kommunista gondolkodásba, nem utolsósorban Karl Korsch és Anton Pannekoek jóvoltából.

⁶ Kassákot – és általában az összes ellenzéki csoportosulást – mind a korabeli kommunista mozgalom, mind a későbbi történetírás gyakran nevezte trockistának. Ez azonban általában nem jelentett többet, mint a „párttal szemben álló” szinonimáját, amolyan általános szitokszót.

⁷ Jelentés a Justus–Szabó-féle oppo.-csoportról. [sic!] (Hazai jelentés a KMP KÜB felé, 1932. március 11.) Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL) 878. f. 8.cs. 122. ó. e. 1. l.

Lajos 1930 tavaszán a Munka-kör egyik szemináriumán olyan hevesen támadta a Szovjetunió politikáját, hogy Kassák kitessekelte őt a teremből. Vele együtt azonban még mintegy ötvenen távoztak – látszott, hogy a szakadás előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik.

A renegát Munka-körös ideológusok közül kettőt emelnék ki, Szabó Lajost és Partos Pált – hatásuk a milión belül igen jelentős volt: ők jelentették az úgynevezett „oppó” legkeményebb magját, de komoly hatásuk volt abban is, hogy a helyel-közzel trockista Marxista Ellenzéki Front a tanácskommunista Magyarországi Baloldali Kommunista Szervezetévé (MBKSZ) alakult, a Magyar Általános Munkásszövetség pedig radikalizálódott. Persze ha más szempontból közelítjük meg a kérdést, komoly szerepet játszottak mindkét szervezet ellehetetlenülésében is: a mind radikálisabb hangot megütő, és direkt akciókba kezdő MBKSZ-t a rendőrség számolta fel, a MÁMSZ pedig válságba került, és végül Weisshaus Aladár Népmozgalmával fuzionálva elveszítette minden karakterisztikus vonását. Mindketten – Partos előbb, mint Szabó – a német radikális marxista Karl Korsch tanítványai lettek, és az ő nézeteit közvetítették a magyar miliő felé. Márpedig ezek a nézetek a hivatalos irányvonal szemében már nem is lehettek volna eretnekebbek. Korsch a kommunista pártokat lényegében szociáldemokratának tekintette, a Szovjetuniót az államkapitalizmust, a burzsoá termelési mód legutolsó formáját építő államnak tartotta, sőt, a harmincas évek elejére már magát az októberi forradalmat is polgári jellegűnek értékelte. „Új Zimmerwaldra” szólított fel. Korsch elképzelései egyébként nem voltak ismeretlenek Kassák számára sem, hiszen a német kommunista párttal 1926-ban szakító forradalmár-filozófus nem egyszer publikált a Franz Pfemfert szerkesztette *Die Aktion*ban is, amely már Kassák korábbi folyóirataira is nagy hatással volt, és direkt, igen radikális politizálásával a *Munka* egyik legfontosabb előképének is tekinthető.

A Kassák és a Munka-kör radikálisai közötti ellentét 1930 őszére érett szervezeti szakítássá. A szeptember elsejei nagy tüntetést és a rá következő zavargásokat a fiatalok bizonyítéknak tekintették az azonnali forradalmasodás lehetőségére. Még a KIMSZ-en és a KMP-n belül is sokan úgy gondolták, itt az ideje egy „akciópárt” létrehozásának. A zavargásokat követő hétvégén fiatalok egy csoportja – a Munka-körhöz tartozók, szociáldemokrata és kommunista diákok (köztük nem egy KIMSZ-tag), középiskolai tanulók, egyetemisták – gyűltek össze a hűvösvölgyi Gémeskútnál, hogy megalakítsák a szociáldemokrata párt Diákcsoportját. A találkozót a Munka-kör ellenzékének vezéralakjai: Justus Pál, Szabó Lajos, Fuchs Pál és Szirtes Andor szervezték.⁸ Kassák ezt az aktust a korábban elmérgesedő viták után már nem tudta tolerálni, és a *Munka* 1930. szeptember 15-i számában a következő közleményt jelentette meg: „Mivel egyesek közöttünk az utóbbi időben oly frakciótevékenységet kezdeményeztek, amely a *Munka* eredeti célkitűzéseivel ellentétben áll (...) ezért a *Munka* Békeffy Zoltánnal, Berkovits Tiborral, Fuchs Pállal, Heilein Károllyal, Justus Pállal és Szabó Lajossal, a frakció irányítóival minden közösséget megtagad.” Természetesen ezt a hivatalos hangot a Munka-kör esetében nem kellett olyan halálosan komolyan venni, mint a hivatalos kommunista mozgalomban. Kassák és a kizártak viszonya többnyire a kizárás után is baráti maradt, bár Kassák némileg lenézte mozgalmának renegátjait: „Az a pár pesti diákgyerek akar a nagy orosz medve kalapjába szarni!” – zsörtölődött.

A kizáró határozatot követően formálódott meg az a kezdetben mintegy húsz-harmincfős, majd duplájára duzzadó, bizonytalan határvonalú mozgalom, amelyet a kizártak és néhány Munka-körös, diákcsoportos társuk alkotott. Ez volt az „oppó”, vagyis az ellenzék. A hangadók közé tartozott az említetteken kívül Bíró Gábor, Lux László, Deutsch Katalin és még néhány társuk: diákok, tisztviselők, néhány kisipari munkás. Voltak, akik a KIMSZ-ből érkeztek (vagyis

⁸ Román József: Nem! Párttörténeti mellékszálak. *Valóság*, 1989. 6. szám. 99 – 112. old.

„lejöttek a fáról”, mint Lux László fogalmazott⁹), mások Demény köreiből vagy éppen a rendőrség által kommunistának tartott Somér Hacair cionista-szocialista mozgalomból. Magukat többé-kevésbé leninistának vallották, és – mivel Bécsből és Párizsból hozzájutottak trockista anyagokhoz, valamint nyelveket is beszéltek – nagyjából a trockista álláspontokat követték. Közeledni próbáltak a trockista Bécsi Irodához, amely azonban ekkor már a Marxista Ellenzéki Frontot, vagyis a Hartstein-csoportot fontosabb és jobban felkészült szervezetnek tartotta. A MEF tagsága ráadásul úgy értékelte ezt a próbálkozást, hogy Justusék őket akarták megfúrni; a viszony egy ideig feszült volt köztük, sőt verekedésekre is sor került.¹⁰

A Justus-féle társaság az MSZDP 6-os pártszervezetének keretében működött, és kihasználta a Diákcsoport – egyébként elég szűk – infrastrukturális lehetőségeit is. Cserébe tagjai részt vettek az MSZDP községi választási agitációjában. 1930 novemberében az MSZDP Országos Ifjúsági Bizottságának vezetőségében tevékenykedő Demény Pállal is tárgyaltak a bizottságban való részvételről, és ennek eredményeként az OIB vezetőségébe két tagot, Kepes Imrét és Rácz Istvánt delegálták.¹¹ Céljuk az volt, hogy amennyiben sikerül elegendő embert toborozni a szociáldemokrata ifimozgalomból, akkor megalapíthatják a „harmadik munkáspártot”, addig pedig illegális sejteket hoznak létre az ificsoportokban. Előadásokat tartottak, vitákat szerveztek. Mikor a különféle szemináriumokon többször összekülönböztek a KIMSZ-es aktivistákkal, felajánlották, hogy tegyék azokat valódi vitafórumokká: minden vitának két moderátora legyen, egy a KIMSZ, egy másik pedig az oppó részéről. Céljuk a meggyőzés lett volna, hiszen a híres „harmadik munkáspártot” a Kassák által is propagált „osztályharcos együttműködés” platformján kívánták létrehozni. A KIMSZ kezdetben bele is egyezett az efféle vitákba (ne feledjük, a – nem ritkán túlságosan merev – konspirációs szabályok meglehetősen nehézkessé tették a tagság és a vezetés, illetve a KIMSZ és a KMP kommunikációját, nem beszélve a párt hazai és emigrációs vezetésének érintkezéséről), ám hamarosan kiderült, hogy nem képesek megfelelő vitapartnereket kiállítani a marxizmusban járatos, nyelveket beszélő, és – ez volt talán a legnagyobb gond – igen zavarba ejtő kérdéseket megfogalmazó oppósokkal szemben. Az oppó tagjai ugyanis – a KIMSZ-esekkel ellentétben – igen tájékozottak voltak a Szovjetunió aktuális helyzetéről, és könnyen megcáfolhatták a KIMSZ-aktivisták felszínes és teleologikus érvelését. Szellemi fölényük tudatában időnként meglehetősen gúnyosan viselkedtek: a viták összegzéseként néha rágyújtottak az oppó indulójának számító „csasztuskára”, Justus Pál és Lux László közös „alkotására”:

„A tőkgyalu és a zsendice elektrifikálva jó.

Kendertiloláskor szülte ezt az oppozíció.

Ó tőkgyalu, korunk jelképe vagy.

Az öt éves terven belül megsokszorozod magad.”¹²

Partos Pál – aki Berlinben személyesen is összeismerkedett Korschal – azonban hamarosan új, „antiorganizációs” téziseket kezdett terjeszteni, amelyek szerint a viszonylagos társadalmi béke idején minden szervezet önmagában hordja a bürokratizálódás és a „lemerevedés” veszélyeit. A feladat tehát egy ellenforradalmi periódusban semmi esetre sem egy szigorú hierarchiájú párt kiépítése, hanem egy föderatív alapokon álló, belső autonómiával rendelkező, spontán reagálásokra és organikus fejlődésre egyaránt képes osztálymozgalom kezdeményezése. A viták, az önképzés, az állandó kritikai légkör segíthet a „fegyverek

⁹ Ezt az információt, és sok mást is Bíró Gábornétól kaptam, akinek itt szeretnék köszönetet mondani azért, hogy emlékeivel, máig izzó lelkesedésével életet lehelt számomra ebbe a mozgalomba, amit addig jórészt csak irattári anyagokból, sajtópolémiaiból ismertem.

¹⁰ PIL 878. f. 8.cs. 122. ő. e. 1. l. A Hartstein-csoport amúgy sem riadt vissza némi ütlegtől. Erdős László így emlékezett erre: „...a szélsőbaloldali csoportok között volt nem is egy, amelyetől, ha érveiből kifogyott, könnyen ruhát szakíthattunk. A justusistáktól soha, a deményistáktól esetleg, a hartsteinistáktól szinte biztosan”. (Erdős László: Böllérbicskák éjszakája. Magvető, Bp., 1984. 54. old.). E sorok írójának Román József megmutatta a sebhelyet, amelyet Fürth Barnabással, a MEF egyik vezetőjével folytatott „vitája” emlékeként mindmáig a homlokán visel. Segítségéért, emlékeinek felidézéséért neki is köszönettel tartozom.

¹¹ PIL 878. f. 8.cs. 122. ő. e. 1. l.; Demény Pál: „A párt foglya voltam”. Medvetánc, Bp., 1988. 46. o.

¹² Román József: id. mű, 109. old.; Erdős László: id. mű, 54. old.

kikovácsolásában”, amelyek azután a helyzet forradalmasodása esetén valamiféle harci szervezet alapjai lehetnek. Ezek az elképzelések nemigen illeszkedtek a „harmadik munkáspárt” stratégiájába, amelyhez az oppó nem egy tagja továbbra is ragaszkodott. Az „organizációs vita” miatt 1931 áprilisában az oppó kétfelé szakadt: Szabó Lajos, Partos Pál és Justus Pál a korszchi nézeteket követték, míg Fuchs Pál, Berkovits Tibor és társaik hűek maradtak az eredeti, a szervezkedés és a pártforma döntő fontosságát hangsúlyozó trockistoid elképzelésekhez. Az utóbbiak Deményhez közeledtek, ám ő továbbra sem tolerálta a Szovjetunió kritikáját, és hamarosan kiszorította Fuchsékat a szociáldemokrata ifiszervezetekből.¹³ Partos és társai pedig a MÁMSZ-al és a Hartstein-vezette MEF-el kerestek kapcsolatokat, miközben szorgosan jártak ki Berlinbe Korschhoz, lefordították és kommentálták Marx *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatába* című írását; a kommentárokról Korsch igen elismerően nyilatkozott. Korsch Szabó Lajoson keresztül juttatta el Magyarországra Lenin híres, Sztálin durvaságát ostorozó „politikai végrendeletét” is.

Az „antiorganizációsok” tézisei igen pezsdítőleg hatottak a Hartstein-csoport gondolkodására. A MEF egyik vezéralakja, Fürth Barnabás maga is Berlinbe utazott, ahol megismerkedett a német-holland tanácskommunizmus irányzataival, de Korschal is. Hazatérte után a MEF-en belül is fellángoltak a viták a továbbra is trockistoid vonalat követő Hartstein és hívei, valamint a Fürth-vezette tanácskommunisták között. Eddigre azonban az oppótól már eltávolodtak: míg az oppósok végig megmaradtak szellemi kihívásokra vágyó értelmiséginek, a MEF tagságát adó radikális gondolkozású kisipari munkásfiatalok lenézték és elítélték „eszmei ingadozásaikat”. Végső soron azonban mégis kijelenthetjük: az oppóval való együttműködés hatására alakult ki a Hartstein-féle trockista csoportból a korszchi téziseket és a Németország Kommunista Munkáspártja (*Kommunistische Arbeiter-Partei Deutschlands - KAPD*) elképzeléseit követő Magyarországi Baloldali Kommunista Szervezete; ez viszont már élesen – az oppónál sokkal élesebben – szembehelyezkedett Kassák Munka-körével, amelyet gúnyosan csak a „kultúrforradalmárok társaságának” nevezett. A szovjet mintát elutasító csoport különösen akkor fordult a Munka-kör ellen, amikor 1932-ben Kassákék a Munka-könyvtára sorozatban megjelentették Molotovnak a második szovjet öt éves tervről szóló broszúráját.¹⁴ Kassák senkinek sem tudott a kedvére tenni, hiszen ugyanakkor a hivatalos kommunista mozgalom azért támadta, mert Molotov téziseit a saját tulajdonának tekintette. Maga az oppó a harmincas évek közepe táján lassanként felbomlott; nem is igen történhetett ez másként egy ilyen heterogén, szétágazó érdeklődésű csoportosulás esetében. Nem voltak nagy csaták és denúciálások, mint a hivatalos mozgalomban; látványos, botrányos szakításokra sem került sor. E néhány kreatív és nyughatatlan szellem útja egy ponton találkozott, és egy ideig többé-kevésbé párhuzamosan futott, hogy azután ismét elágazzon. Justus későbbi pályafutása közismert; Szabó Lajos a vallásfilozófia felé fordult; többen külföldre távoztak, voltak, akik a szociáldemokrata pártba, mások a hivatalos kommunista mozgalomba olvadtak bele. Nem egy közülük részt vett az ellenállásban, néhányan a munkaszolgálat vagy a nyilasterror áldozataivá váltak. Voltak, akik megjárták a Rákosi-rendszer börtöneit is. További életútjukról, az oppó utóéletéről tanulmányok tucatjait lehetne írni.

1932 – 1933 folyamán a gazdasági válság Magyarországon is alaposan érezte a hatását. A kiélezett helyzetben tovább fokozódott a politikai harc az egyes irányzatok között. A kulturális fronton ekkor még egyértelműen a Munka-kör vitte a prímet, mindenekelőtt a

¹³ Demény Pál soha nem került szembe a szovjet politikával (illetve avval, amit ő arról gondolt). Akkori önmagát még kései visszaemlékezéseiben is – Weisshaus Aladár szavaival – „szovjetrajongóként” definiálta.

¹⁴ *Molotov: A második orosz öt éves terv. Munka-könyvtára, Bp., 1932.*

Kassákné Simon Jolán által szervezett remek szavalókórusaival, valamint a szociofotósokkal az élen. A korábban egységesnek és totálisnak feltételezett ellenkultúra azonban egyre inkább szubkultúrává vált: a Kassákék által hirdetett „örök forradalomnak”, az új ember kikovácsolásának nemigen kedveztek azok az évek, amikor a munkások egyre növekvő tömegeinek a pusztta túlélés vált a legfontosabb, központi kérdéssé.

1934 nemzetközi szempontból is a munkásmozgalom válságéve volt: Németországban már teljes erővel tombolt a náci diktatúra, a szomszédos Ausztriában februárban véresen leverték a Schutzbund-felkelést, októberben Spanyolországban az asztúriai bányászfelkelést; az év végén pedig a Szovjetunióban a Kirov-gyilkosság apropóján gőzerővel beindult a régi bolsevikok elleni hadjárat, letartóztatták Zivovjevet és Kamenyevet is. Az év folyamán a magyar rendőrség is kapott az alkalmon, és megkezdte a radikális baloldal tevékenységének felszámolását, különösen miután egy magát anarcho-kommunistának nevező csoport bombamerényleteket követett el a főváros előkelő negyedeiben. Rövid úton elfogták a merénylőket, majd lecsaptak a Magyar Általános Munkásszövetségre, a Hartstein-féle társaság maradáikra, az eszperantistákra, a szavalókórusokra, az Alkoholelleses Munkásszövetségre is. Az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló izgatás címén Kassák ellen is eljárás indult önéletrajzi regényének az 1919-es eseményekkel foglalkozó kötete miatt. Érzékeny veszteségeket szenvedett a KMP és a KIMSZ is, de ugyanakkor tisztult a pálya: a húszas évek vége óta tartó mozgalmi sokszínűség a harmincas évek derekára erősen megszűrkült, és 1935-ben a KMP-s Rózsa Ferenc a Weissshaus-frakcióról küldött jelentésében már „az utolsó likvidátor banda likvidálásáról” beszélhetett.¹⁵ A *Munka* még öt éven keresztül megjelent, és továbbra is a legmagasabb színvonalat képviselte a baloldali folyóiratok között. Maga a Munka-kör azonban 1934 – 1935 folyamán tulajdonképpen felbomlott. Megszűnt, vagy legalábbis alaposan meggyengült és átrostálódott az a milió, amelyben tevékenységét végezte. Ennek oka persze nem kizárólag az volt, hogy az államhatalom feloszlatta a különféle munkás kultúregyesületeket, hanem az is, hogy beszűkült a viták, az átértékelések, tulajdonképpen az ideológiai mozgás lehetősége – az az éltető elem, amely a Munka-kör tevékenységét korábban lehetővé tette. Anélkül a dúsan burjánzó radikális háttér nélkül, amely aktivistáit és közönségét adta, amely felszívta és tovább alakította vitáit, ahonnan utánpótlást kapott, és ahol renegátjai is megtalálhatták helyüket, a *Munka* közössége legfeljebb csak vegetálni tudott – a totális ellenkultúra megteremtésének igényét kénytelen-kelletlen feladva maradt, amíg lehetett, írásos dokumentum.

---

¹⁵ PIL 878. f. /8. cs. / 124. ö.e. Rózsa (illegális nevén: Kazán) egyébként nem mutatkozott elég „vonalasnak” ebben a kérdésben, és felvetette az együttműködés lehetőségét a Weissshaus-kör egyes „jószándékú” elemeivel. „Kazán megint alaposan elgaloppozta magát” – kommentálták a KMP-ben, és Rózstát utasították, hogy hagyjon fel az ilyesféle próbálkozásokkal. (Ugyanott).